

MUSIQIY TA'LIM TIZIMIDA YOSH IJROCHILARNI KASBIY TAYYORLASHDA IJROCHILIK AMALIYOTINING O'RNI

Maxammadjon Mamatqulov

“Maqom xonandaligi” kafedrası o‘qituvchisi
Yunus Rajabiy nomidagi O‘zMMSI

DOI: <https://doi.org/10.37547/ssa-V4-07-06>

Annotatsiya: Ayni paytda, rivojlanib kelayotgan iste’dodlarning kasbiy va madaniy saviyasini yuqori darajaga ko‘tarayotgan hamda kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirib faoliyat olib borayotgan musiqiy oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari oldida – ijrochi-musiqachilarni tarbiyalash masalalari bilan bog‘liq bir qator jiddiy muammolar turibdi. Mazkur maqolada ijrochi-talabalarning kasbiy-madaniy saviyasini yuksaltirish, dars vaqtini to‘g‘ri taqsimlash, vokal imkoniyatlarini rivojlantirish, talaffuz va diksiya ustida izchil ishlash kabi masalalar ilmiy tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: ijro, an‘ana, ovoz, mashq, nafas olish, talaffuz, diksiya, iste’dod, mahorat.

Аннотация: В настоящее время профессора и преподаватели высших музыкальных учебных заведений, которые стремятся поднять профессиональный и культурный уровень развивающихся талантов на новые высоты и усовершенствовать систему подготовки кадров, сталкиваются с рядом серьезных проблем, связанных с воспитанием музыкантов-исполнителей. В данной статье представлен научный анализ таких вопросов, как повышение профессиональной и культурной компетентности студентов-исполнителей, эффективное управление временем на занятиях, развитие вокальных возможностей, а также последовательная работа над произношением и дикцией.

Ключевые слова: исполнительство, традиция, голос, упражнение, дыхание, произношение, дикция, талант, мастерство.

Abstract: Currently, professors and teachers of music higher education institutions, who are elevating the professional and cultural levels of developing talents to new heights and improving the personnel training system, face several serious challenges related to the education of performing musicians. This article provides a scientific analysis of issues such as enhancing the professional and cultural competence of student performers, effectively managing class time, developing vocal capabilities, and consistently working on pronunciation and diction.

Key words: performance, tradition, voice, exercise, breathing, pronunciation, diction, talent, skill. Musiqa san’ati qadim-qadimdan o‘zining sirli ohanglari bilan tinglovchilarni maftun etib kelgan. Olam so‘z tufayli yaralgan bo‘lsa, inson jismiga jon musiqa yordamida kirgan. Hadislarda “So‘zda sehr bor, she’rda esa hikmat” deb bejiz aytilmagan. O‘sha sehrdan yaxshilik yo‘lida, ezgulik yo‘lida foydalanish donolikning belgisi hisoblanadi. She’rdagi hikmat esa ma’nolarning a’losidir. Til xalqning borligiga asos bo‘lsa, madaniyat uning buyukligidan dalolatdir. Qo‘shiq esa madaniyatning bir zarrasi, hayotda uning hamisha o‘z o‘rni va o‘z vazifasi mavjud. Qo‘shiq insonlarni hayotda kurashga chorlaydi, mehnatga, muhabbatga ruhlantirib turadi, g‘amgin kunlarida ungamalham, baxtu-quvonchiga sherik bo‘ladi.

Qadimda qo‘shiq matnlarini donishmandlar, katta hayot tajribasiga ega bo‘lgan ijodkorlar, mashhur shoirlar yozishgan. Insoniyat ma’naviyatini aks ettiradigan go‘zal, ma’noli va ta’sirchan so‘zlarni tanlab-tanlab yozishgan. Xalq orasidan chiqqan mohir bastakorlar ularga kuy bastalagan. Xushovoz xonanda-yu, hofizlar ularni maromiga yetkazib ijro etishgan. Qo‘shiq ana shunday muqaddas, ilohiy bir mo‘jiza. Qo‘shiqning ta’riflari ham o‘tmish olimu-fozillari hamda shoirlari tomonidan madh etilgan. Xususan, so‘z san’atining sultoni hazrat Alisher Navoiy o‘zlarining

“Mahbub ul qulub” asarida qo‘shiq kuylovchilarining ta’rifini keltirib quyidagilarni yozadi: “Ko‘ngil xush ohangdan quvvat, ruh esa xush ovozdanda oziqa oladi. Yoqimli ovozu mahorat bilan kuylaydigan xonandadan dard ahlining o‘ti yana alanganadi. Agar go‘zal bo‘lsa, hissiyot ahlining o‘rtasida qiyomat ko‘tariladi” ... Bu qo‘shiq va xonandalarga berilgan eng munosib ta’rif, desak adashmagan bo‘lamiz.

Darhaqiqat, musiqaning sehri uning ohangida. Ohangning sir-u sinoatlari musiqiy cholg‘uda namoyon bo‘ladi. Cholg‘uning mo‘jizasi esa, albatta uning ijrochisidadir. Ijrochi, xoh u sozanda yoki xonanda bo‘lmasin, bir qo‘shiqning ikki bor bir xil ijro eta olmaydi. Albatta unga qalb tutashadi va ehtiros jarayonlari o‘zini namoyon etishi begumondir. Shu bois, xalqimiz orasida ijro talqinining turli uslublari va yo‘llari shakllanib kelgan [5, 7-b]. Ayniqsa, musiqiy cholg‘ular orasida eng mukammal cholg‘u hisoblangan inson ovozi talqini o‘z sehrini turlicha namoyon etib kelayotganligi hech kimga sir emas. Lekin qo‘shiq ijrochiligidan ham o‘z qonun-qoidalari mavjudki, bu hol Hazrat Navoiyning nazaridan chetda qolmagan. Xususan, bunga ishora qilib quyidagilar zikr etilgan: “Ochiq chehrali xonanda yoqimli ovoz bilan kuylasa, dardli odamning kuygan bag‘ridan tutun chiqaradi. Fahm-farosatli sozandaning yoqimli ijrosi hatto toshko‘ngil odamni ham maftun qiladi. Xususan, o‘zi chalib, o‘zi kuylasa, ko‘ngil mulkiga qo‘zg‘olon soladi” Demak, qo‘shiq ijrochiligidan ovoz talqini, soz ijrochiligi, insoniy fazilatlar muhim omillar sifatida davrlar osha meros bo‘lib kelmoqda. O‘tmishda ovoz talqinidagi xonishlar, ya’ni qo‘shiqchilik sohasi turli yo‘nalish hamda uslublarda shakllanib, rivojlanib kelgan. Buning zaminida ovoz talqini ko‘rinishida har bir millat, elatlarning o‘ziga xos qadriyatlar, shevasi va hayotiy an‘analari mujassam topgan.

O‘zbek xonandalik san’ati juda qadimiy va serqirraligi bilan Sharq xalqlari madaniyati orasida alohida o‘rin tutadi. Amaliyot jarayonida o‘zbek xonandaligi turli janrlar va shakllar bilan boyib kelgan. Xonandalik san’ati xalq va mumtoz yo‘nalishlarda rivojlanganligini e’tirof etish lozimdir. Xalq yo‘llari qo‘shiqchilik, laparchilik, yallachilik va termachilikka xos bo‘lsa, mumtoz yo‘liga maqom va maqom yo‘lariga xos ashulalar, dostonlar, katta ashula-yu suvoralar munosib joy olgan. Bu janrlarning har biri o‘z shakli, ijro imkoniyati va sharoitidan kelib chiqib ijrochilik an‘analari yuzaga kelgan. Ularni o‘ziga xos tarzda, shakliga mos talqin etish chiroyli ovoz, tabiiy iste’dod, malakali saboqni talab etgan. O‘tmishdan ustoz san’atkorlar keksa hofizlarning an‘analarini o‘zlashtirib, ustoz sabog‘i ila kuylab kelgan. Qolaversa, mumtoz xonandalik san’atida idroklash lozim bo‘lgan uch-to‘rt amal to‘laqonli, nazariy va amaliy o‘zlashtirishni taqozo etilgan. Bular an’ana va meros, nafas ishlatish uslubi, she’riyatni bilish, so‘z talaffuzi hamda janr talabidan kelib chiqqan munosabat amallaridir. Bular azaldan xonandalik amaliyotida charxlanib o‘zlashtiriladigan holatlar ekanligi barchaga ma’lum. Lekin, ayni paytda an’anaviy xonandalik kasbi oliy va o‘rta ta’lim tizimlarida o‘qitilib kelinayotganligini nazarga oladigan bo‘lsak, shunga mos nazariy va amaliy ko‘rsatmalarni o‘zida ifoda etgan o‘quv-uslubiy hamda o‘quv qo‘llanmalar lozimligini e’tirof etish o‘rinlidir.

Ayni paytda, rivojlanib kelayotgan iste’dodlarning kasbiy va madaniy saviyasini yuqori darajaga ko‘tarayotgan hamda kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirib faoliyat olib borayotgan musiqiy oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari oldida – ijrochi-musiqachilarni tarbiyalash masalalari bilan bog‘liq bir qator jiddiy muammolar turibdi. Bu borada mazkur yo‘nalishda ta’lim olib boruvchi muassasalarda qizg‘in jarayonlar kechmoqda.

Har bir ijrochining musiqa madaniyati, ijrochilik san’atini o‘zlashtirishi – maqom ijrochilik san’atidagi muhim muammolaridan biri hisoblanadi. Musiqa madaniyati degan tushuncha faqat musiqali shakllar, janr va uslublari bilan tanishish, musiqa madaniyatining asoslarini bilishgina emas, balki kerakli darajadagi ruhiy-fizik fazilatlarini rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Bunday fazilatlarini musiqaga bo‘lgan iste’dod deb bilsak bo‘ladi.

Xo‘sh, musiqaga bo‘lgan qobiliyat deganda nimani tushunish kerak? Har bir insonda musiqaga bo‘lgan qobiliyatning tabiiy ekanligi, har bir inson musiqali asarni o‘zicha his-hayajonli qabul qilishi, ilmiy isbotlangan. Lekin hamma ham musiqadagi muhim o‘zgarishlarni tushunish qobiliyatiga ega emas. Insonning musiqaga bo‘lgan qobiliyati – uning tabiiy tarzda, Alloh

tomonidan berilgan in'omidir. Musiqiy tarbiyaning vazifasi, avvalambor, musiqani eshitishga, tushunishga, idroklashga bo'lgan ehtiyojni va ijodiy yondoshishni uyg'otishdir.

Maqom xonandaligi ijrochisining tarbiyasida musiqa mazmunining, uning hissiy hatti-harakatlarining, uslub-usullari (tempo-ritm)ning mohiyatini tushunishda musiqiy xislati muhim rol o'ynaydi [5, 10.b]. Bu jarayonda talaba holati va musiqani qabul qilish mezonlari o'zini namoyon etadi. Odatda, musiqaga bo'lgan qobiliyatning rivojlanish jarayonini taxminan uch qismga bo'lish mumkin.

Birinchidan, ustozning asosiy vazifasi – talabaning musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirish; ikkinchisi – musiqani qabul qilish va unga berilib ketish; uchinchi – musiqaga bo'lgan hissiy taassurotni rivojlantirishdadir. Musiqali qobiliyatning elementlarini rivojlan-tirishda har birini yaxlit, aktyorlik mahorati elementlari singari bir-biri bilan bog'langan holda o'rganish mumkin emas. Musiqali qobiliyatning elementlarini o'rganish o'ziga xos munosabat talab etadi.

Aslida, ijrochini o'qitish, malakaviy rivojlantirish va tarbiyalash muammolari serqirradir. Ular orasida musiqiy – ustozlik (pedagogik), ruhlantirish, nafosatlik, ijtimoiy muammolar bilan bir qatorda, konsert-ijrochilik jihatini tarbiyalash juda muhim hisoblanadi. Ushbu jihatlar ta'lim jarayoniga o'ziga xos san'atkor (ijrochi yoki artist) shaxs faoliyati, deb qarashga imkon beradi.

Xonandaning kasbiy tayyorgarligi bilan bog'liq turli-tuman va doimo yuzaga keluvchi muammolarni hal etish ta'lim dasturini to'xtovsiz takomillashtirish va chuqurlashtirish, zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanish hamda shogirdlar faoliyati uchun badiiy-ijodiy sharoitlarni yaratishdan iboratdir. Ushbu jarayonda amaliyot, ya'ni konsert-ijrochilik faoliyat eng muhim omil hisoblanadi.

Ustozning eng muhim vazifalaridan biri – shogird shaxsini va uning imkoniyatlarini ochib beruvchi zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iboratdir. Ijrochilik amaliyotida xonandani sahnaga chiqishiga tayyorlashning madaniy, ahloqiy-ruhiy omili katta ahamiyaga ega. Sinfda tayyorlangan dastur sahnaga olib chiqilar ekan, yangi ijodiy sharoitga tushib qoladi. Konsert zali talabchan tinglovchi bo'lib, ijrochi uchun sharoitni o'zgartirib yuboradi. Tinglovchiga murojaat elementlari paydo bo'ladi va odatda shunday mas'uliyatli vaqtda shogird hayajonlanib, xavotirga tushib qoladi. Bunday holatlar ijroviy tajriba orqali yengib o'tiladi. Ushbu muhim vaziyatda ustozning vazifasi – konsertdan oldin xonandani ruhiy tayyorlashdan iboratdir. Konsertdan oldin shogirdga to'g'ri ruhiy yo'nalish berish zarur.

Talabani kuchli irodali qilib tarbiyalash, o'z hissiyotlarini to'g'ri yo'naltirishga o'rgatish lozim. Xonanda shuni anglashi lozimki, artistning eng asosiy maqsadi, ijro etilayotgan musiqiy asarning mohiyatini tinglovchiga to'laqonli yetkazish, ta'sirli badiiy obraz yaratish, bastakor va shoir yaratgan asarlarning g'oyaviy mazmunini ochib berishdan iborat.

Muntazam konsertlar shogirdlarning faol konsert faoliyatini hamda ijrochilikning ma'naviy mohiyatini anglab yetish imkonini beradi. Musiqiy nafosatlik, umumintelektual rivojlanish va yuqori saviyaga erishish uchun yosh xonanda o'quv jarayonida ustozlar rahbarligi ostida o'z bilimlariga kuchli kasbiy poydevor yaratishi, dunyoqarashini kengaytirishi hamda mahoratini oshirishi lozim. Unda badiiy fikrlash shakllangan bo'lib, muayyan ijodiy va ijrochilik tajribasiga ega bo'lishi zarur. Chunki bularning barchasi ijrochilik amaliyotining ustoz-shogird masalalarida muhim jihatlardan biri hisoblanadi.

Konsert-ijrochilik amaliyotida bo'lg'usi xonanda va hofizni tarbiyalash ishida qaysi masalalar asosiy hisoblanadi?

Bularni quyidagicha belgilash mumkin:

1. Xonanda va hofizlik mahorati;
2. Ichki eshitish qobiliyatini rivojlantirish;
3. Jo'shqinlik, ijrochilik mahorati va hissiyotga (emotsiya, oldindan sezish va his qilishga) yo'naltirish;
4. Iroda kuchi va tinglovchiga ruhiy ta'sir yetish;
5. Tasavvur kuchi;
6. Aql-zakovat va hissiyotni boshqarish;
7. O'tmish xonandalari va hofizlarni bilish;

8. *Ustozlar merosi.*

Ushbu masalalar xonandalik sohasida barkamol avlodni tarbiyalash, ustozlar an'analari negizida zamonaviy umumbashariyat xonandalik talablariga mos holda shakllanishida muhim ahamiyat kasb etishini e'tirof etish lozim.

Albatta, hofizlikda xonandalik amaliyotida yetuklikka erishish uchun lozim bo'lgan barcha omillar jamlangan. Unga erishish esa sanoqli hofizlarga nasib etadi. Shu bois kichik bir kasbning ulkan muammolarini zabt etish barchaga ham nasib etavermaydi. Bunga erishganlarning nomi esa xalq tilida dostondir. Bunga miliy musiqiy janrlar ijrochiligini va maqomlarni to'liq o'zlashtirgan, ovoz imkoniyatlari cheksiz darajada, ya'ni ikki va undan ham yuqori oktavaga ega bo'lgan ovoz sohiblari va san'at, she'riyat tarixi xususidagi bilimga ega bo'lgan ijrochi xonandalar sazovor bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Navoiy A. Mahbub-ul qulub. – T.: G'.G'ulom nashriyoti. 1983.
- 2.Rasulov O'. An'anaviy xonandalik o'qitish metodikasi. – T., 2007.
- 3.Begmatov S. Hofizlik san'ati. – T., 2009.
- 4.Isroilova X. Xonandalik san'ati. – T., 2008.
- 5.Abdullayev R. Yakkaxon qo'shiqchilik (xonandalik sinoatlari). T., 2020.
- 6.Mamadaliyev F. "Milliy musiqa ijrochiligi masalalari". – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2001.
- 7.Matyoqubov O. "Maqomot". – Toshkent: "Musiqqa" nashriyoti, 2004.
- 8.Sharipova G. Musiqa va uning o'qitish metodikasi. – Toshkent.: 2006.
- 9.Soipova D. Musiqa va musiqiy nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonini takomillashtirish. T.: Fan va texnologiyalar, 2006.